

ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ

Δέσποινα Καταπότη

Τμήμα Πολιτισμικής Τεχνολογίας και Επικοινωνίας, Παν/μιο Αιγαίου

SUMMARY

The paper examines how the “postmodern turn” in scientific discourse has also affected quite profoundly current perceptions of the past and its material remains. Although it is acknowledged that postmodernism ought to be viewed as a paradigmatic transformation of immense ontological gravity and cardinal analytical significance, what is equally emphasized is that the crystallization of this new paradigm in the 21st century has led to the emergence of a perilous condition within the confines of the epistemic forum, a condition that appears to seriously threaten, if not sabotage, the very praxis of science. The paper concludes by putting forward the suggestion that there may still be room for a new kind of episteme in the postmodern world, provided that the former takes more seriously into account the principles of dialogical conduct and moral responsibility.

ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ

Στη μνήμη του Γ.Χουρμουζιάδη

Η «μεταμοντέρνα στροφή» στην αρχαιολογία είναι πλέον γεγονός¹. Τη νέα αυτή τάση εντοπίζουμε στον ολοένα αυξανόμενο αριθμό μελετών που αποσκοπεί στην αποδόμηση εννοιολογικών κατηγοριών, οι οποίες μέχρι πρότινος θεωρούνταν ευρέως αποδεκτές (όπως για παράδειγμα οι όροι «παρελθόν» και «ιστορία»)². Την εντοπίζουμε επίσης στον ολοένα αυξανόμενο αριθμό μελετών που στοχεύει στην ανάδειξη της διαφορετικότητας, των ιδιαιτεροτήτων και των λεπτομερειών του εκάστοτε υλικού, μελέτες που, παράλληλα, φαίνεται να κάνουν μία συνειδητή προσπάθεια αποφυγής των γενικεύσεων, των αναφορών σε μεγαλύτερες κλίμακες ανάλυσης αλλά και τη διαμόρφωση μίας ερμηνείας που θα μπορούσε να θεωρηθεί ενιαία και συγκροτημένη³. Ακόμα και σε κείμενα που δεν ενστερνίζονται απόλυτα το μεταμοντέρνο τρόπο προσέγγισης του παρελθόντος, παρατηρείται μία τάση διαμόρφωσης πιο ευέλικτων ερμηνευτικών θέσεων καθώς και μία τάση υιοθέτησης (έστω και εν μέρει) ενός μεταμοντέρνου λεξιλογίου⁴.

Άμεση συνέπεια των παραπάνω είναι η δημιουργία ενός νέου μοντέλου αρχαιολογικής αφήγησης: εξετάζω ένα αρχαιολογικό υλικό με απώτερο σκοπό να καταδείξω όχι το «τι είναι» αλλά αντίθετα τις πολλαπλές ερμηνευτικές εκδοχές του, το «πόσα πολλά πράγματα θα μπορούσε να είναι»⁵. Ακόμα και μία φευγαλέα ματιά στα κεφάλαια των συμπερασμάτων διαφόρων πρόσφατων μελετών επιβεβαιώνει αυτή την παρατήρηση. Κοινός παρανομαστής όλων αυτών των κειμένων είναι η παραδοχή ότι οι περισσότερες έννοιες που χρησιμοποιούσαμε μέχρι πρότινος είναι προβληματικές, γενικές, αφαιρετικές και μονοδιάστατες ενώ το υλικό είναι σαφώς πιο σύνθετο, πολύπλευρο και δυναμικό⁶. Η ανάδειξη της πολυπλοκότητας και της συνθετότητας αποτελεί επομένως το τελικό σχόλιο του άρθρου, αλλά όχι μόνο καθώς σηματοδοτεί και κάτι βαθύτερο που δεν είναι άλλο από το τέλος της αρχαιολογικής διαδικασίας. Με απλά λόγια, αναδεικνύοντας τη λεπτομέρεια και την συνθετότητα του υλικού η δουλειά του αρχαιολόγου ουσιαστικά φαίνεται να ολοκληρώνεται⁷. Με πιο έμμεσο τρόπο, η στροφή που παρατηρείται στην αρχαιολογική διαδικασία νομιμοποιεί εκ νέου και την εμμονή κάποιων συναδέλφων με την λεπτομερέστατη περιγραφή του εμπειρικού υλικού⁸. Εάν

¹ Hassan 1987.

² Jordanova 2006.

³ Olsen 2012, 13-17; Shanks & Tilley 1989.

⁴ Solli 2012, 80.

⁵ Hodder 1982; Shanks & Tilley 1987.

⁶ Shanks 1992.

⁷ Wittmore 2013, 142.

⁸ Olsen 2003; 2010; Thomas 2012, 87.

στο μεταμοντέρνο η λεπτομέρεια έχει τόση αξία, τότε ο φετιχισμός με τα αντικείμενα και την εξουχιστική («παραδοσιακή» ή «εναλλακτική») περιγραφή τους δεν πρέπει να μας προβληματίζει ούτε να θεωρείται παρωχημένη επιστημολογική πρακτική.

Πολλοί ισχυρίζονται, ότι πίσω από αυτή τη διάθεση αποδόμησης και κριτικού προβληματισμού, κρύβεται η συνειδητοποίηση ενός θεμελιώδους οντολογικού δεδομένου, που δεν είναι άλλο από την σχετικότητα των πραγμάτων, τη σχετικότητα του (παρόντος αλλά και του παρελθόντος) κόσμου. Ο τρόπος που αντιλαμβανόμαστε την πραγματικότητα είναι υποκειμενικός, το καθετί που συμβαίνει επιδέχεται πολλαπλές ερμηνείες, αντικειμενική αλήθεια δεν μπορεί να υπάρξει καθώς τελικά, όλες ανεξαρτήτως οι θεωρητικές τοποθετήσεις και προοπτικές επιτρέπονται. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Feyerabend στο βιβλίο του *Ενάντια στη Μέθοδο*⁹, ό,τι απομένει -αφού έχουμε αποκλείσει τη δυνατότητα λογικής σύγκρισης θεωριών- είναι αισθητικές κρίσεις, κρίσεις γούστου και μεταφυσικές προκαταλήψεις, με λίγα λόγια, ό,τι απομένει είναι οι υποκειμενικές μας επιθυμίες. Αυτές τις υποκειμενικές επιθυμίες φέρνουμε στο προσκήνιο, όταν συζητάμε για το σύγχρονο κόσμο, κάνουμε ωστόσο την ίδια ακριβώς παραδοχή όταν αναφερόμαστε στις κοινωνίες του παρελθόντος. Στο επίκεντρο του αρχαιολογικού ενδιαφέροντος είναι πλέον ο εντοπισμός των διαφορετικών σημασιών και χρήσεων των αντικειμένων, των διαφορετικών αντιλήψεων, αξιών και κοσμοθεωριών που εξέφραζαν διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και ούτω καθεξής. Το «παρελθόν» είναι μία έννοια που κατακερματίζεται, δίνοντας στη θέση της σε μία πληθώρα «ιστοριών». Πολλές οι ιστορίες, γιατί είναι πολλοί και διαφορετικοί οι άνθρωποι που τις έζησαν, πολλές οι ιστορίες, γιατί είναι πολλοί και διαφορετικοί οι επιστήμονες που τις μελετούν.

Σε ένα πρώτο επίπεδο, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η θεμελίωση του μεταμοντέρνου τρόπου σκέψης στην αρχαιολογία και γενικότερα στην επιστημονική έρευνα λειτούργησε θετικά, συμβάλλοντας αφενός στην ανάπτυξη ενός γόνιμου προβληματισμού και κριτικής σκέψης γύρω από παλαιότερες ερμηνευτικές νόρμες και πρότυπα και αναδεικνύοντας αφετέρου, την τεράστια ερμηνευτική δυναμική του αρχαιολογικού υλικού. Σε ένα δεύτερο επίπεδο ωστόσο, η μεταμοντέρνα στροφή φαίνεται να προκαλεί και μία σειρά από σοβαρότατα προβλήματα. Συχνά ερωτήματα που τίθενται τα τελευταία χρόνια από διάφορα μέλη της εγχώριας αλλά και της διεθνούς αρχαιολογική κοινότητα, είναι τα εξής:

- Εάν τα παλαιότερα αναλυτικά ζητήματα και ερμηνευτικά ερωτήματα είναι προβληματικά, τότε τι ακριβώς μπορεί να τα αντικαταστήσει¹⁰? Υπάρχει δυνατότητα διαμόρφωσης κοινών αναλυτικών κατηγοριών και κατευθύνσεων ή κάτι τέτοιο είναι ανέφικτο μέσα σε έναν καθ'όλα υποκειμενικό κόσμο όπως ο δικός μας? Εάν από την άλλη, ο κοινός τόπος είναι ανέφικτος, τότε πώς μπορούμε

⁹ Feyerabend 1975.

¹⁰ Catapoti 2013.

να διαμορφώσουμε συνθήκες διαλόγου και επικοινωνίας εντός της σύγχρονης επιστημονικής (και ειδικότερα της αρχαιολογικής) κοινότητας?

- Ακόμα κι αν δεχτούμε ότι οι άκαμπτες, μονοδιάστατες και γενικευμένες αναλυτικές κατηγορίες του παρελθόντος εμπόδιζαν το διάλογο, καθώς στην ουσία κάθε αρχαιολόγος κατέληγε να προβάλλει τα ίδια μοντέλα, τον ίδιο μονολογικό τρόπο θεώρησης των πραγμάτων σε διαφορετικά αρχαιολογικά σύνολα, μήπως αυτό που συμβαίνει τώρα, μας απομακρύνει για άλλη μία φορά από τη δυνατότητα διαλόγου? Ναι μεν, επιτρέπεται η ερμηνευτική πολυφωνία, οι πολλές και διαφορετικές ερμηνευτικές τοποθετήσεις, από τη στιγμή όμως που αυτές δε μπορούν ούτε να αξιολογηθούν ούτε να συγκριθούν, μήπως τελικά διαμορφώνονται συνθήκες που οδηγούν σε ένα ατέρμονο “θόρυβο” και όχι σε γόνιμο διάλογο?
- Πώς πρέπει πλέον να αντιλαμβανόμαστε το ρόλο του αρχαιολόγου αλλά και του επιστήμονα εν γένει¹¹? Εάν τα δεδομένα είναι πολυσήμαντα, αν όχι κατασκευασμένα, εάν όλες οι ερμηνείες είναι ισοβαρείς, εάν, όπως υποστηρίζουν μερικοί, ακόμα και οι μη επιστημονικές ερμηνείες αποτελούν ερμηνευτικές εκδοχές του κόσμου ισοδύναμες σε βαρύτητα με τις επιστημονικές, τότε ποιός ο σκοπός της επιστημονικής διαδικασίας σήμερα¹²?

Τα παραπάνω ερωτήματα έχουν απασχολήσει αρκετούς αρχαιολόγους τα τελευταία χρόνια, ωστόσο η πιο συγκροτημένη απάντηση σε αυτά έρχεται από το ευρύτερο πεδίο της φιλοσοφίας της επιστήμης. Ήδη από το 1962, στο βιβλίο, *Η δομή των Επιστημονικών Επανάστασεων*, ο Thomas Kuhn¹³, παρουσιάζει ένα τρόπο θεώρησης της επιστημονικής πράξης, ο οποίος συνδέεται άμεσα με το θέμα το οποίο εξετάζουμε. Στη μελέτη του ο Kuhn εγκαινίασε ένα πολύ σημαντικό όρο στη φιλοσοφία της επιστήμης, αυτόν του «Παραδείγματος» (Paradigm). Θέλοντας να τονίσει το γεγονός ότι η επιστημονική πράξη δεν είναι μία ουδέτερη διαδικασία αλλά αντίθετα ότι, ο επιστήμονας επηρεάζεται και ενεργεί με γνώμονα το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο ανήκει, ο Kuhn ορίζει το Παράδειγμα ως το σύνολο των αξιακών, οντολογικών και γνωσιολογικών παραδοχών που υιοθετούν από κοινού και για ένα δεδομένο χρονικό διάστημα τα μέλη μίας κοινωνίας (συμπεριλαμβανομένων των επιστημόνων). Στη διάρκεια της περιόδου αυτής, οι επιστήμες κινούνται στο ευρύτερο πλαίσιο του Παραδείγματος και ενισχύουν την συνοχή του στην προσπάθεια τους να κατανοήσουν κάποιες όψεις του κόσμου. Στην πορεία αυτής της διαδικασίας, οι επιστήμονες θα συναντήσουν αναπόφευκτα δυσκολίες και αδιέξοδα, και θα βρεθούν αντιμέτωποι με διαψεύσεις. Όταν φτάσουν στο σημείο να μη μπορούν να χειριστούν τέτοιου είδους «δυσκολίες» (anomalies), αρχίζει να διαμορφώνεται μία κατάσταση κρίσης. Η κρίση επιλύεται με την ανάδυση ενός καθ'όλα νέου Παραδείγματος ενώ το αρχικό, προβληματικό Παράδειγμα εγκαταλείπεται. Αυτή η αλλαγή συνιστά μία «επανάσταση». Το νέο Παράδειγμα είναι αυτό που καθοδηγεί πλέον την κοινωνική (και επιστημονική) δραστηριότητα μέχρι τη στιγμή που και αυτή θα

¹¹ Larsson 2013; Tarlow & Nilsson-Stutz 2013.

¹² Catapoti 2013.

¹³ Kuhn 1962.

βρεθεί αντιμέτωπη με ανυπέρβλητες δυσκολίες, προκαλώντας έτσι μία νέα κρίση η οποία θα επιλυθεί με μία νέα επανάσταση.

Εάν δεχτούμε ότι ο Μεταμοντερνισμός αποτελεί ένα σχήμα σκέψης, ένα ευρύτερο αξιακό και οντολογικό πλαίσιο θεώρησης του κόσμου, με άλλα λόγια ένα Παράδειγμα, τότε από αυτό προκύπτουν δύο σημαντικά συμπεράσματα. Όπως και το Παράδειγμα που αντικατέστησε, έτσι και ο ίδιος ο Μεταμοντερνισμός είναι μία κατασκευή με συγκεκριμένα όρια και συγκεκριμένη γλώσσα. Ως κοσμοαντίληψη δεν αποκαλύπτει την έσχατη αλήθεια ούτε την προσεγγίζει προοδευτικά (μέσω ερμηνειών ορθότερων και ασφαλέστερων από τις παλαιότερες). Ο Μεταμοντερνισμός θεωρεί δεδομένο, το μη δεδομένο, το υποκειμενικό, το σχετικό ωστόσο και αυτή η στάση συνιστά τελικά μία πολιτική αλήθειας, ένα επιστημολογικό μύθο, αντίστοιχο με το μύθο του δεδομένου και του αντικειμενικού, ένα μύθο που σε κάποια δεδομένη στιγμή θα καταρριφθεί από ένα επόμενο Παράδειγμα. Την επισήμανση αυτή κάνει και ο σκεπτικός φιλόσοφος της ελληνιστικής περιόδου Σέξτος Εμπειρικός¹⁴, αναφερόμενος στο σοφιστικό ρεύμα της Αρχαίας Ελλάδας: εάν η φράση «υπάρχει αλήθεια» δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή, τότε και η φράση «δεν υπάρχει αλήθεια» είναι εξίσου προβληματική καθώς εκφράζει με κατηγορηματικό τρόπο μία καθολική συνθήκη, είναι δηλαδή κι αυτή με τη σειρά της μία μορφή αλήθειας. Στο ερώτημα επομένως «υπάρχει ή όχι αλήθεια» η απάντηση πρέπει να είναι «δεν έχει σημασία», καθώς αυτό που τελικά πρέπει να εξετάσουμε είναι κατά πόσο το παραδειγματικό σημείο αφετηρίας (στην περίπτωση του Μεταμοντερνισμού, η φράση «δεν υπάρχει αλήθεια») οριοθετεί με επάρκεια και συνέπεια την εμβέλεια των γνωστικών μας δυνάμεων και οδηγεί στην επίτευξη του στόχου μας, την κατανόηση του κόσμου.

Εάν το θεμέλιο του Μεταμοντερνισμού είναι η συγκεκριμένη φράση τότε θα περίμενε κανείς, ότι από τις επιχειρηματολογικές του μεθόδους, θα απουσίαζε παντελώς η έννοια της κατηγοριοποίησης, καθώς στη βάση της, αυτή είναι μία διαδικασία αφαιρετική, μία διαδικασία γενίκευσης. Ισχύει όμως κάτι τέτοιο; Ένα παράδειγμα που αξίζει να αναφέρουμε εδώ είναι το εξής: ο Μεταμοντερνισμός προσδιορίζει εαυτόν μέσω της αντιπαραβολής του με το προϋπάρχον σχήμα σκέψης, αυτό του Μοντερνισμού ή αλλιώς της Νεωτερικότητας. Πώς δικαιολογείται όμως η διαμόρφωση και αποδοχή μίας τέτοιας, ομολογουμένως ευρύτατης κατηγορίας όπως η Νεωτερικότητα? Για ποιο λόγο θεωρείται θεμιτό να αντιμετωπίζουμε τόσους αιώνες ιστορίας, δράσης και σκέψης ως μία συμπαγή κατηγορία, ενώ αντίθετα, όταν εξετάζουμε άλλες πτυχές της ανθρώπινης ζωής (φερ'ειπείν τις προϊστορικές κοινωνίες), αρνούμαστε να μπούμε σε μία ανάλογη διαδικασία? Ένα ασύμβατο, αν όχι αδιέξοδο, για να χρησιμοποιήσω την ορολογία του Κuhn, στην μεταμοντέρνα επιστημολογία έχει να κάνει επομένως με το γεγονός ότι σε κάποιες περιπτώσεις δέχεται τελικά την κατηγοριοποίηση παρόλο που σε επίπεδο αρχής, την απορρίπτει. Αυτή η επισήμανση, υποδηλώνει ότι η κατηγοριοποιητική διαδικασία μπορεί ενίοτε να οδηγεί στη διαμόρφωση προβληματικών κατηγοριών, αποτελεί ωστόσο, μία πρακτική άρρηκτα συνδεδεμένη με την ανθρώπινη δράση (επιστημονική και μη). Χωρίς αυτές τις κατηγοριοποιήσεις, η ζωή μας θα λειτουργούσε υπό καθεστώς

¹⁴ Willey 1966.

παράνοιας, αντί επομένως να τις απορρίψουμε, μπορούμε απλά να τις επαναπροσδιορίσουμε. Πώς θα μπορούσε όμως να επιτευχθεί κάτι τέτοιο υπό το σύγχρονο καθεστώς υποκειμενικότητας?

Η νέα τάση που διαμορφώνεται στην παρούσα φάση στους κόλπους της φιλοσοφίας της επιστήμης είναι μία προσπάθεια θεμελίωσης μίας σχετικοποιημένης εκδοχής της αντικειμενικότητας¹⁵. Παίρνοντας την αρχαιολογία ως παράδειγμα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτή η επιστροφή στην αντικειμενικότητα μπορεί να επιτευχθεί με τρεις τρόπους. Σε μία πρώτη φάση οφείλουμε να αποδεχτούμε ότι το παρελθόν δεν μπορεί να νοείται ως ο αδιαφιλονίκητος κριτής για το ποια ιστορική αφήγηση είναι η ορθή. Το παρελθόν κατασκευάζεται στο παρόν και αυτό είναι ένα δεδομένο με το οποίο πρέπει να συμφιλιωθούμε¹⁶. Η σημαντικότερη παράμετρος αυτής της παραδοχής είναι ότι ενισχύει το ρόλο του ερευνητή στη διαμόρφωση της ιστορίας έναντι του ρόλου των εμπειρικών δεδομένων. Εξίσου σημαντικό είναι να αποδεχτούμε ότι η ενίσχυση του ρόλου των υποκειμένων της έρευνας έχει αναμφισβήτητα και ηθική διάσταση¹⁷. Στόχος μας, δεν μπορεί να είναι η θωράκιση πίσω από εξατομικευμένες θεωρητικές ερμηνείες, γιατί αυτή είναι μία στάση που δεν προάγει τον κοινωνικοπολιτικό χαρακτήρα της επιστημονικής δράσης. Ως εκ τούτου, παρόλο που δεν μπορούμε να δεχτούμε πλέον κριτήρια απόλυτης εγκυρότητας και ισχύος στο έργο μας, αυτό δε σημαίνει ότι πρέπει να εγκαταλείψουμε διαλογικές διαδικασίες όπως η επιχειρηματολογία και η πειθώ. Όχι μόνο μπορούμε αλλά επίσης επιβάλλεται να κρίνουμε τι ισχύει, τι θεωρούμε έγκυρο, λογικό και ορθό¹⁸. Για να επιτύχουμε το σκοπό αυτό, οφείλουμε σε ένα πρώτο επίπεδο, σύμφωνα με την Alison Wylie¹⁹, να διερευνήσουμε τους περιορισμούς και τις δυνατότητες του γνωστικού μας αντικειμένου, τόσο σε επίπεδο εμπειρικό όσο και θεωρητικό. Οφείλουμε να διερευνήσουμε το διαθέσιμο εμπειρικό υλικό μέσω διαφορετικών ερμηνευτικών οδών ή αντίθετα, να διερευνήσουμε ένα συγκεκριμένο ερμηνευτικό ζήτημα, επιστρατεύοντας επιμέρους πληροφορίες και πορίσματα από τη μελέτη διαφορετικών ομάδων υλικού. Η Wylie αποκαλεί τη διαδικασία αυτή συνδυασμού πολλών διαφορετικών δεδομένων, «τριγωνισμό» (triangulation). Μία εξίσου σημαντική παράμετρος του τριγωνισμού είναι ο διεπιστημονικός διάλογος, η επαφή με άλλα πεδία όπου απαντούν αντίστοιχα ή ανάλογα εμπειρικά ή θεωρητικά δεδομένα και προβλήματα. Κοινός παρανομαστής των παραπάνω είναι ως εκ τούτου, η απαξίωση της ειδικευσης, της περιχαρακωμένης επιστημολογικής δράσης ενώ παράλληλα προάγεται η συγκρότηση δομημένων ερμηνευτικών θέσεων μέσω πολλαπλών εμπειρικών και θεωρητικών συσχετισμών.

Η δέσμευση μας απέναντι στην επιστημονική κοινότητα και στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο, σε συνδυασμό με την συστηματική διερεύνηση των πολλαπλών παραμέτρων του

¹⁵ Rosenberg 2000.

¹⁶ Haber 2013, 87; Hamilakis 2012, 53; Harrison 2013, 49-50; Olivier 2013, 128.

¹⁷ Arwill-Nordbladh 2012, 39-40.

¹⁸ Wienberg 2012, 92.

¹⁹ Wylie 2011.

γνωστικού μας αντικειμένου, μπορούν να εξασφαλίσουν συνθήκες διαλόγου. Πάνω από όλα ωστόσο, αυτό που χρειάζεται είναι η ουσιαστική μας δέσμευση απέναντι στο διάλογο. Η ουσιαστική δέσμευση στο διάλογο κατά το θεωρητικό της λογοτεχνίας Mikhail Bakhtin²⁰, προϋποθέτει τη δέσμευση πρώτα από όλα, προς το συνομιλητή μας. Και καθώς πλέον ο συνομιλητής μας δεν είναι το παρελθόν αλλά όλοι εμείς στο παρόν, η αρχαιολογική διαδικασία παίρνει άλλες διαστάσεις. Γίνεται πρόσωπο με πρόσωπο επικοινωνία, επικοινωνία μέσω ερωταποκρίσεων και αντιπαραθέσεων, επικοινωνία με σκοπό το κρίνειν και το κρίνεσθαι, κυρίως όμως μία διαδικασία τριβής, μία διαδικασία δεσμευτική, μία διαδικασία συλλογική, και θα κλείσω χρησιμοποιώντας ελαφρώς προβοκατόρικα ένα θρησκευτικό όρο, μία διαδικασία που μας βοηθάει να συνχωρέσουμε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Arwill-Nordbladh, E. 2012. Knocking at future's door. Encouraging a critique of hegemonic orders. *Current Swedish Archaeology* 20: 35-40.

Bakhtin, M. M. 1981. *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Austin and London: University of Texas Press.

Catapoti, D. 2013. "To own or to share? The crisis of the past at the onset of the 21st century", in *An Archaeology of Land Ownership*. Edited by M.Relaki and D. Catapoti, pp 260-290. London and New York: Routledge.

Feyerabend, P. 1975. *Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Haber, A. 2013. "Evestigation, nomethodology and deistics: movements in un-disciplining archaeology", in *Reclaiming Archaeology. Beyond the Tropes of Modernity*. Edited by A.González-Ruibal, pp79-88. London and New York: Routledge.

Hamilakis, Y. 2012. From ontology to ontogeny: A new, undisciplined discipline. *Current Swedish Archaeology* 20: 47-55.

Harrison, R. (2013) "Scratching the surface: reassembling an archaeology in and of the present", in *Reclaiming Archaeology. Beyond the Tropes of Modernity*. Edited by A.González-Ruibal, pp 44-55. London and New York: Routledge.

Hassan, I. 1987. *The postmodern turn: essays in postmodern theory and culture*. Columbus: Ohio State University Press.

Hodder, I. (ed.) 1982. *Structural and Symbolic Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jordanova, L. 2006. *History as practice*. London: Hodder Arnold.

²⁰ Bakhtin 1981.

Kuhn, T.S. 1962. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.

Larsson, Å-M. 2013. Participate or perish. Why archaeology must gain confidence. *Archaeological Dialogues* 20(1): 29-35.

Olivier, L. 2013. “The business of archaeology is the present”, in *Reclaiming Archaeology. Beyond the Tropes of Modernity*. Edited by A.González-Ruibal, pp 117-129. London and New York: Routledge.

Olsen, B. 2012. After Interpretation: Remembering Archaeology. *Current Swedish Archaeology* 20: 11-34.

Olsen, B. 2010. *In defense of things: archaeology and memory*. Lanham: AltaMira Press.

Olsen, B. 2003. Material culture after text: Re-membering things. *Norwegian Archaeological Review* 36(2): 87–104.

Rosenberg, A. 2000. *Philosophy of science: A contemporary introduction*. London: Routledge.

Shanks, M. 1992. *Experiencing the Past*. London: Routledge.

Shanks, M. & C. Tilley 1989. Archaeology into the 1990s. *Norwegian Archaeological Review* 22(1): 1–12, 42–54.

Shanks, M. & C. Tilley 1987. *Reconstructing archaeology. Theory and practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Solli, B. 2012. In defence of theory and the patience of things. *Current Swedish Archaeology* 20: 67-81.

Tarlow, S. and L.Nilsson-Stutz 2013. Can an archaeologist be a public intellectual? *Archaeological Dialogues* 20(1): 1-5.

Thomas, J. 2012. A British perspective on Bjørnar Olsen’s “after interpretation”. *Current Swedish Archaeology* 20: 83-88.

Wienberg, J. 2012. Return to action. *Current Swedish Archaeology* 20: 89-93.

Wittmore, C. 2013. “Which archaeology? A question of chronopolitics”, in *Reclaiming Archaeology. Beyond the Tropes of Modernity*. Edited by A.González-Ruibal, pp 130-144. London and New York: Routledge.

Wiley, M. 1966. *Creative Sceptics*. London: George Allen and Unwin.

Wylie, A. 2011. "Critical Distance: Stabilizing Evidential Claims in Archaeology", in *Evidence, Inference and Enquiry*. Edited by P.Dawid, W.Twining and M.Vasilaki, pp 371-394. Oxford: Oxford University Press.